

ΕΛΛΗΝΟΒΟΥΔΙΣΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Νέες ανασκαφές στην περιοχή Gandhara στο βορειοδυτικό Πακιστάν

Zainul Wahab

Αρχαιολόγος

Διευθυντής του Μουσείου Μαρντάν, ΒΔ. Πακιστάν

3. Θεώτης Χαρίτ
και Παντοκκ.

Η περιοχή Γκαντάρα στο βορειοδυτικό Πακιστάν και το νότιο Αφγανιστάν, όπου γεννήθηκε η περίφημη ομώνυμη σχολή της ελληνοβουδιστικής τέχνης, έχει ακόμη να μας προσφέρει πολλά. Αυτό πιστεύει ο Zainul Wahab, προϊστάμενος του Μουσείου Μαρντάν, το οποίο υπάγεται στη Βορειοδυτική Συνοριακή Εφορεία Αρχαιοτήτων και Μουσείων¹.

Τη γνώμη αυτή όμως φαίνεται να συμμερίζονται και οι αρχαιολόγοι, οι οποίοι τα τελευταία χρόνια ανέπτυξαν έντονη δραστηριότητα στην περιοχή, σε σημείο που η Αρχαιολογική Υπηρεσία αναγκάστηκε να επέμβει με δικές της ανασκαφές.

Το Μουσείο του Μαρντάν, που ιδρύθηκε το 1991, στεγάζει αξιόλογα ευρήματα των περισσότερων των οποίων είναι γλυπτά.

Εκτός από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, έχουν ευαισθη-

τοποιηθεί και αρκετοί ιδιώτες, οι οποίοι ενδιαφέρθηκαν και φρόντισαν για τις αρχαιότητες της Γκαντάρα, ιδρύοντας τον "Σύλλογο για τη σωτηρία των αρχαιοτήτων της Γκαντάρα" (Save the Gandhara Remains Society).

Οι τελευταίες υπό τον Zainul Wahab ανασκαφές στην περιοχή του Μαρντάν (από τον Ιανουάριο του 1992), την οποία χαρακτηρίζει ως "την καρδιά του πολιτισμού Γκαντάρα", και στην ιστορική διαδρομή της οποίας εμφανίσθηκαν πολλές φυλές και θρησκείες, απέδωσαν αρχαιολογικά ευρήματα, κυρίως από βουδιστικούς ναούς, ελληνοβουδιστικής τέχνης της Γκαντάρα αλλά και ευρήματα καθαρά ελληνικά. Τα δύο φημισμένα αγάλματα του Σκελετωμένου Βούδα, που τώρα βρίσκονται (αντίστοιχα) στα Μουσεία των πόλεων της Λαχώρης και του Πεσόουαρ, βρέθηκαν σε παλαιότερες ανασκαφές στην περιοχή Μαρντάν.

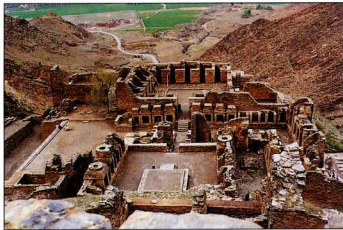

Το βασίλειο του Λωτού

«Η Γκαντάρα, που στα Σανσκριτικά σημαίνει *ευδιασμένη*, είναι η γενέτειρα της ομώνυμης βουδιστικής τέχνης. Στις αρχές του 1ου αιώνα π.Χ., η τέχνη της Γκαντάρα μάς έδωσε τις πρώτες γλυπτές απεικονίσεις του Βούδα στο στυλ του Απόλλωνα, το μεγαλύτερο δώρο στον κόσμο του Βουδισμού. Από την Γκαντάρα, στις αρχές της χριστιανικής περιόδου, άρχισε ο Βουδισμός ή θριαμβική του πορεία προς την Άπω Ανατολή μέσω της Κεντρικής

1. Από βουδιστικό μοναστήρι στην περιοχή Τζαμά Γκαρί.

2. Ερείπια βουδιστικού μοναστηρίου στην περιοχή Τακνι-Μπχάι. Η περιοχή υπάγεται στο πρόγραμμα "Παγκόσμια κληρονομιά".

Ασίας», γράφει ο Ολλανδός καθηγητής J. Vogel, διευθυντής του Μουσείου του Peshawar το 1920.

Η Γκαντάρα αναφέρεται με το ίδιο όνομα τόσο στην Ρικ Βέδα των Αρίων όσο και στις γλυπτές επιγραφές των Αχαιμενιδών αυτοκρατόρων της Περσίας, αλλά και σ'αυτές του Μαουρύα αυτοκράτορα Ασόκα.

Η Γκαντάρα, που βρίσκεται σε κομβικό σημείο, στο δρόμο που οδηγούσε στην Άπω Ανατολή, υπέστη πολλές ξένες επιδρομές, αλλά ήταν προσητή και σε μεταναστεύσεις από την Κεντρική Ασία. Κατά καιρούς κυβερνήθηκε από τους Αρίους, τους Έλληνες, τους Σκύθες, τους Πάρθους, τους Κουσάνες, τους Ούννους, τους Ινδουίστες και τους Μουσουλμάνους. Η παλαιότερη πρωτεύουσά της ήταν η Πουσακάβη, η Πάλη του Λωτού, που τώρα ονομάζεται Τσαράδα και ανήκει στη διοικητική περιφέρεια του Πεσόουαρ.

Σωστά παρατήρησε ο Τζον Μάρσαλ ότι, «με τέτοια ιστορία πίσω τους, δεν εκπλήσσει το ότι οι κάτοικοι της Γκαντάρα ήταν βαθιά κοσμοπολίτες τόσο στον πολιτισμό τους όσο και στην εν γένει συμπεριφορά τους. Μερικά από τα παλαιά γλυπτά μας δίνουν μια ιδέα σχετικά με την εξωτερική τους εμφάνιση. Οι άνδρες χαρακτηριστικά υψηλοί, με ευγενικές μορφές, έμοιαζαν πολύ στους σημερινούς Παθθάν και φορούσαν το ίδιο χαρακτηριστικό είδος φαρυδών παντελονιών και επανωφόρια με μανίκια».

Το 526 π.Χ. ο αυτοκράτορας Ασόκα έστειλε στην Γκαντάρα τον απόστολό του Μα-

νιάντικα, ο οποίος προσηλύτισε τους κατοίκους της στο Βουδισμό της σχολής Χιναγιάνια, της σχολής που δίνει περισσότερη έμφαση στη διδασκαλία του Βούδα. Αργότερα, ο Κουσάνα αυτοκράτορας Κανίσκα, το 78 μ.Χ., από την καινούργια του πρωτεύουσα, το Πεσόουαρ, επέβαλε τη σχολή Μαχαγιάνια, η οποία έδωσε περισσότερη έμφαση, και εισήγαγε στην περιοχή τη λατρεία του Βούδα και των Μποντισιάβα (το τελευταίο στάδιο τελείωσης προτού γίνει κανείς Βούδας). Ο Βουδισμός Μαχαγιάνια, ο οποίος αρχικά αναπτύχθηκε στην κοιλάδα του Πεσόουαρ, αριθμεί τους περισσότερους πιστούς Βουδιστές στον κόσμο. Εκεί γράφτηκαν οι παραστατικές βιογραφίες του Βούδα και εκεί σκηνές από τις βιογραφίες του αποτυπώθηκαν με ακρίβεια από την τέχνη της Γκαντάρα.

Η πιο παραγωγική περίοδος της τέχνης Γκαντάρα και του πολιτισμού της ήταν η βασιλεία του Κανίσκα, κατά τη διάρκεια της οποίας χιλιάδες γλυπτές απεικονίσεις δημιουργήθηκαν για λατρευτικούς σκοπούς. Εξαιτίας αυτής της βασιλικής εύνοιας και του ιεραποστολικού ζήλου των πιστών του, ο Βουδισμός Μαχαγιάνια εξαπλώθηκε από την Γκαντάρα ως την Κίνα, την Κεντρική Ασία, το Θιβέτ, τη Μογγολία, και τελικά, τον 5ο αιώνα μ.Χ., έφθασε στην Κορέα και την Ιαπωνία.

Η βουδιστική τέχνη Γκαντάρα άρχισε τον 1ο αιώνα π.Χ. στην περιοχή των Σκυθών και συνεχίστηκε ως τον 6ο αιώνα μ.Χ. Έφθασε στον κολοφώ-

να της τελείωσής της στα χρόνια του Κανίσκα, γιατί τότε επικρατούσε ευημερία στην Γκαντάρα λόγω του εμπορίου που είχε αναπτυχθεί με την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η τέχνη Γκαντάρα χρησιμοποιήσε ως υλικά την πέτρα, το γύψο, τον πηλό και το χαλκό. Για τα περισσότερα γλυπτά χρησιμοποιήθηκε ένα είδος σχιστόλιθου, που βρίσκεται σε μεγάλη επάρκεια στους γύρω λόφους. Είναι πέτρα μαλακή με σταγχο-γαλαζο-πράσινες αποχρώσεις. Αργότερα, για τα γλυπτά χρησιμοποιήθηκε η μαλακή ασπουνόπετρα, αλλά και το μάρμαρο. Υπάρχουν γλυπτά του Βούδα, των Μποντισιάβα, του Πάντσικα, θεού του πλούτου, και της Χαρίτι, θεάς της γονιμότητας².

Ο Βούδας έχει μεγάλη σπουδαιότητα για την τέχνη της Γκαντάρα γιατί σ'αυτήν θεοποιήθηκε. Πριν από τη φώτισή του ήταν ο Μποντισιάβα Σινιάρτβα. Υπερσχηεί όλων των άλλων θεών, οι οποίοι είναι υποδεέστεροι απ' αυτόν. Φοράει Σανγκάτι, τη μοναστική ρόμπια, και ένα μακρύ ένδυμα. Το οίδημα στην κορυφή της κεφαλής του συμβολίζει την αθάνατη γνώση του και συνείδηση. Έχει Ούρνα στο μέτωπο (σαν το τилак των Χιντού). Οι λοβί των αφρών του είναι επιμήκεις.

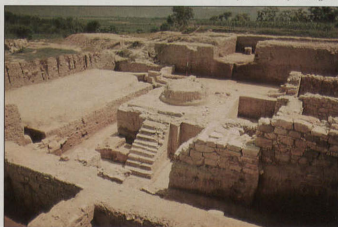
Έχει το σημείο Τσάκρα (τροχός του Νάμου) μέσα στις παλάμες του και κάτω από τα πόδια του. Αυτά είναι μερικά από τα τριάντα-δύο σημεία της μεγαλοσύνης του, όπως περιγράφονται από τα βουδιστικά κείμενα. Ο Βούδας απεικονίζεται σε διάφορες στάσεις και θέσεις των χεριών του, που η

2. Ορισμένες από τις γλυπτές απεικονίσεις του Βούδα και των Μποντισιάβα.

3. Ορισμένες από τις γλυπτές απεικονίσεις του Πάντσικα, θεού του πλούτου.

4. Χούντ. Ανασκαφές στο σημείο όπου ο Μ. Αλέξανδρος πέρασε τον ποταμό Ινδού.

5. Γκανγκού Ντερ. Ερείμα βουδιστικού μοναστηριού.

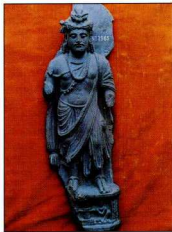
7. Βούδας.

8. Μποντισάβα.

καθεμία δηλώνει κάτι διαφορετικό, όπως ευλογία, διαλογισμό, άγγιγμα της γης, γύρισμα του τροχού του Νόμου κ.λπ. Δεν φορεί πριγκιπικά ρούχα, κοσμήματα και στολίδια από-τότε έγινε Βούδας. Τα φορούσε τότε που ήταν ακόμα ο πρίγκιπας Σιντάρτθα. Τώρα τα μαλλιά του, η μύτη του, τα χείλη του είναι όμορφα σκαλιωμένα, έτσι ώστε να προσδίδουν στις απεικονίσεις του γαλήνη και μαγνησιασμό.

Εκτός από το Βούδα, στην τέχνη της Γκαντάρα υπάρχουν και πολλές απεικονίσεις των Μποντισάβας. Ο Μποντισάβα Μαϊτρέια είναι ο Βούδας του μέλλοντος, που θα κατέβει από τον ουρανό να διδάξει μια μέρα τον Νόμο. Αναγνωρίζεται από την κόμμωσή του και το φλασάκι με το νερό που φέρει. Η έννοια

του Μαϊτρέια βρίσκεται στην παράδοση της Περσίας, και αργότερα ενσωματώθηκε στον Μαχαγιάντα Βουδισμό της Γκαντάρα. Υπάρχουν επίσης πολλά και περίτεχνα γλυπτά του Αβαλοκίτεσβα, του Μποντισάβα της ευσπλαχνίας. Η απεικόνιση του Αβαλοκίτεσβα διακρίνεται από τη γιρλάντα που έχει στο χέρι του και από την σαν στέμμα κόμμωσή του.

Αυτές οι ολόσωμες, σε φυσικό μέγεθος, απεικονίσεις του Βούδα και των Μποντισάβας σε πέτρα και γύψο ήταν τοποθετημένες σε ειδικές υποδοχές στα μοναστήρια και τις *στουπές*³ για λατρευτικούς σκοπούς. Μερικές απεικονίσεις του Βούδα ήταν επιχρυσωμένες, χρωματισμένες και ντυμένες με ζαφορά ρόμπες για να τονίσουν έτσι την επι-

βλητικότητα του θρησκευτικού χώρου.

Τα προσφιλέστερα θέματα της τέχνης της Γκαντάρα είναι παρόμοια με τη ζωή του Βούδα. Από την ώρα της βιολογικής σύλληψής του, όλα τα επεισόδια της ζωής του ιστορούνται με πολλή προσοχή στα αφηγηματικά ανάγλυφα. Τα ανάγλυφα αυτά, τετράγωνα ή παραλληλόγραμμα, είναι στερεωμένα στο σώμα της στούπας με σιδερένια καρφιά ή με γάντζους. Στα ανάγλυφα, κάθε ιστορία χωρίζεται από την άλλη με έναν στυλό κορινθιακού, ιωνικού ή περσικού ρυθμού. Οι ανάγλυφες εξιστορήσεις εξελίσσονται σε οριζόντια ή κατακόρυφη φορά. Οι εσοχές, οι σκάλες, η πρώτη στρωγγυλή βάση (τύμπανο) και η *χαμίκια* (η πιο πάνω βάση που στηρίζει τις επτά ομπρέλες) των στούπας καλύπτονται από αφηγηματικά ανάγλυφα.

Για την αρχαία βουδιστική τέχνη της Ινδίας, οι Τζάτακας, οι μυθολογικές αφηγήσεις των προηγούμενων ενσαρκώσεων του Βούδα — 550 τον αριθμό — έχουν μεγάλη σημασία γιατί από αυτές αντλεί τη θεματολογία της. Ο Βούδας ήρθε σ' αυτό τον κόσμο, στις προηγούμενες ζωές του, ως απλός άνθρωπος, ως πρίγκιπας, ως ζώο, ως πουλί, προτού εμφανισθεί ως ο ιστορικός Βούδας. Αρχικά, ο Βούδας δεν απεικονίζεται με ανθρώπινη μορφή παρά μόνο με σύμβολα. Στην τέχνη Γκαντάρα δημιουργήθηκε η απεικόνιση του Βούδα στο στυλ του Απόλλωνα, του Έλληνα θεού του ήλιου.

Η κοιλιά του Πισούαρου δεν είναι μία απομονωμένη περιοχή. Για τους επιγόνους του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οι οποίοι παρέμειναν πίσω να κυβερνήσουν την Γκαντάρα, υπήρξε μια δεύτερη Ελλάδα. Η τέχνη που δημιουργήθηκε είναι γνωστή ως ελληνο-βουδιστική ή ρωμαιο-βουδιστική τέχνη. Απορρόφησε στοιχεία περσικά, ελληνικά, ρωμαϊκά και ινδικά, με τα οποία εμπλουτίστηκε. «Αυτό όμως δεν κάνει την τέχνη της Γκαντάρα τέχνη ξένη. Πρέπει να θεωρείται δημιούργημα του λαού της Γκαντάρα. Ήταν η εθνική τους τέχνη κατά την περίοδο Κουσάνα», σχολιάζει ο καθηγητής Α.Η.

6. Αίθουσα του Μουσείου Μαρτίν.

Δανί. Αντίθετα με τα ελληνικά και τα ρωμαϊκά αγάλματα, η γλυπτική της Γκαντάρα είναι μόνο "πρόσθια". Η πίσω πλευρά των γλυπτών μένει ακατέργαστη γιατί έπρεπε να στερεωθούν σε τοίχο με καρφιά ή με γάντζους. Έτσι, τα γλυπτά φαίνονται μόνο από μπροστά.

Οι δυτικοί ειδικοί αποδίδουν το τέλος της τέχνης της Γκαντάρα στην εισβολή των Ούννων υπό τον Μιχαραγούλα, το βασιλιά τους, στα 540 μ.Χ. Όμως υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που την οδήγησαν στην παρακμή. Η τέχνη δεν ευτύχησε να έχει άλλον υποστηρικτή και προστάτη σαν τον Κανίσκα μετά τον θάνατό του. Η ευημερία της Γκαντάρα έφθινε συνεχώς κατά τη διάρκεια της βασιλείας των διαδόχων του. Η τελευταία φάση της ιστορίας της τέχνης αυτής, η λεγόμενη ινδο-αφγανική σχολή της βουδιστικής τέχνης, χαρακτηρίζεται από τη χρήση κυρίως του γύψου, ως μέσου δημιουργίας.

Μετά τον πέμπτο αιώνα επικρατεί πολιτική σύγχυση και δεν υπάρχουν σταθερές

κυβερνήσεις στην Γκαντάρα. Ο Ινδουϊσμός αναβιώνει στη χώρα και ο Βουδισμός, η κύρια δύναμη υποστήριξης και ανάπτυξης αυτής της τέχνης, βαθμιαία εξαφανίζεται.

Ο διευθυντής του Μουσείου Πεσάουαρ και αργότερα Γενικός Διευθυντής της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας όλης της Ινδίας, H. Hargreaves, έκλεισε έτσι το 1931 τη διάλεξή του στο Μαρντάν για τη σχολή Γκαντάρα: «Αυτή η σχολή γλυπτικής της Γκαντάρα άκμασε από τον 1ο περίπου αιώνα π.Χ. μέχρι τον 3ο αιώνα μ.Χ., αλλά συνέχισε να παράγει έργο μέχρι τον 6ο αιώνα μ.Χ. Επηρεάσε την τέχνη της Ινδίας, της Κεϋλάνης, της Βιρμανίας, του Σιάμ, της Ιάβας, της Κεντρικής Ασίας, της Κορέας και της Ιαπωνίας, και παρήγαγε τη μεγαλύτερη καλλιτεχνική επιτυχία της Ασίας, δηλαδή τον τρόπο απεικόνισης του Βούδα».

Σημειώσεις

1. Ο Zainul Wahab μοιράζει τον καιρό του μεταξύ του Μαρντάν, όπου γίνεται των ανασκαφών στην περιοχή, και του Πανεπιστημίου

των Αθηνών (όπου εκπονεί τη διδακτορική του διατριβή).

2. Μετά το Βούδα, ο πλέον δημοφιλής στην τέχνη της Γκαντάρα είναι ο Μαϊτρέια, ο μέλλων Βούδας. Ακολουθούν οι Μπουνισάτθας Αβδακκτέσβαρα, Παντιμαάν και Μαντζουσα.

3. Η στούπα είναι ιερό βουδιστικό μνημείο που στεγάζει ιερά λείψανα ή κείμενα σχετικά με τον Βούδα.

Greco-Buddhist Art: Excavations in the Gandhara Region, Northwest Pakistan

Z. Wahab

Gandhara, a region in the Northwest Pakistan and South Afghanistan, where the famous Greco-Buddhist school of art was born, has still a lot to reveal and offer. The recent excavations, directed by the author of this article, in the Mardān district, centre of the Gandhara civilization, have yielded interesting finds of Greco-Buddhist and purely Greek art.

The Gandhara art, that flourished from the first BC to the third AD centuries, and continued to be productive until the sixth century AD, draws its thematic repertoire from Buddhist art. It is a very intricate art, which combines successfully Persian, Greek, Roman and Indian elements with its local artistic idiom, and it is thus enriched with a great wealth of expression.

9. Διακοσμητικό τμήμα από βουδιστική στούπα.

10. Τριγωνικό ανάγλυφο.

11. Πριγκιπική μορφή προφανώς ο Μπουνισάτθας Αβδακκτέσβαρα.

12. Μπαϊζό Χαρκί. Μια περιοχή με ελληνικούς αρχαιολογικούς χώρους για μελλοντικές ανασκαφές.

13. Μικρά ελληνικά πήλινα αγγεία που βρέθηκαν στην περιοχή Μαχαρόντι, κοντά στη μεθούρα Πακιστάν-Αφγανιστάν.

